Whitepaper

Hoogbegaafd én fysieke uitdagingen

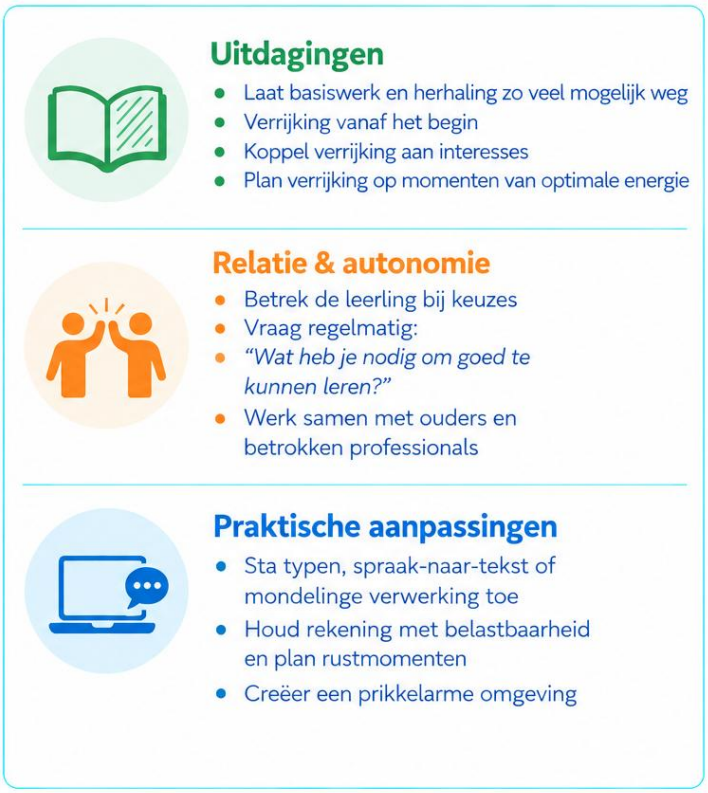

Deze whitepaper geeft inzicht in hoe je hoogbegaafde leerlingen met een fysieke uitdaging herkent, hun talenten tot hun recht laat komen en de juiste uitdaging en ondersteuning biedt

Passend Onderwijs Friesland

STEUNPUNT onderwijs noord

Inleiding

Binnen het onderwijs is er groeiende aandacht voor zowel hoogbegaafdheid als voor kinderen met een fysieke uitdaging, de combinatie van deze beide wordt echter vaak niet herkend. Leerlingen die hoogbegaafd zijn en tegelijkertijd een leer-, ontwikkelings-of gedragsprobleem hebben vallen binnen de groep dubbelbijzondere leerlingen (twice exceptional). Wij gebruiken de term fysieke uitdagingen voor een brede groep, zoals chronisch ziek, motorische beperking, pijnklachten, vermoeidheid, neurologische aandoening of herstel na letsel.
In publicaties is nauwelijks informatie te vinden over deze specifieke groep. Leerkrachten zijn zoekende en ouders maken zich zorgen om de ontwikkeling en het welbevinden van hun kind.

Met dit whitepaper voor onderwijsprofessionals in het basisonderwijs willen we aandacht voor deze combinatie vragen en komen we met een aantal praktische aanbevelingen om beter tegemoet te kunnen komen aan de specifieke onderwijsbehoeften. Om leerlingen die (vermoedelijk) hoogbegaafd zijn én fysieke uitdagingen ervaren tot bloei te laten komen, is het essentieel dat we de focus verleggen: **van beperking naar ontwikkelpotentieel**. Hét hoogbegaafde kind met fysieke uitdagingen bestaat niet, de verschillen binnen deze groep zijn groot.

We willen onderwijsprofessionals een set handreikingen bieden, geen kant-en-klaarpakket, maar een startpunt om kritisch naar te kijken en toe te passen wat past bij de leerling.

Dit whitepaper en voorafgaand (praktijk)onderzoek is tot stand gekomen in samenwerking tussen Steunpunt Onderwijs Noord en Samenwerkingsverband PO Friesland.
Sjoukje Dijkstra (specialist hoogbegaafdheid)
Ruerdtsje Halbertsma (ambulant begeleider)
info@steunpuntonderwijsnoord.nl

Context en achtergrondinformatie

Doelgroep: hoogbegaafde leerlingen met fysieke uitdagingen

Hoogbegaafdheid…

Hoogbegaafdheid is méér dan een hoog IQ. In de praktijk zien we bij veel hoogbegaafde leerlingen kenmerken als een sterk rechtvaardigheidsgevoel, een behoefte aan autonomie en een grote betrokkenheid bij onderwerpen die voor hen betekenisvol zijn. Deze kenmerken zijn niet voor iedere hoogbegaafde leerling herkenbaar, maar kunnen wel invloed hebben op het leren en welbevinden. Die intensiteit maakt hen krachtig, maar soms ook kwetsbaar: ze kunnen hun lat te hoog leggen, overweldigd worden door prikkels of vastlopen wanneer hun omgeving hen onvoldoende begrijpt.

Bij leerlingen met fysieke uitdagingen is een betrouwbaar IQ-profiel niet altijd eenvoudig vast te stellen, door bijvoorbeeld vermoeidheid, pijnklachten of beperkingen in motoriek, visus of communicatie. Het ontbreken van een IQ-test of een lagere score dan verwacht mag daarom geen reden zijn om passende uitdaging of verrijking uit te stellen. Voor de leesbaarheid gebruiken we in dit document de term hoogbegaafdheid; waar passend kan dit ook gelezen worden als (vermoedelijk) hoogbegaafd.

… én fysieke uitdagingen

Voor hoogbegaafde leerlingen die daarnaast fysieke uitdagingen hebben in de vorm van een beperking of ziekte, blijft het ontwikkelpotentieel vaak onzichtbaar. Door bijvoorbeeld een lager werktempo, motorische beperkingen, beperkingen in communicatie, visus of belastbaarheid verschuift de aandacht vooral naar wat niet lukt. De omgeving is vaak al blij als het reguliere programma, met wat aanpassingen, haalbaar is. Daarmee raakt een belangrijke kans buiten beeld: hun cognitieve potentie kan juist helpen om met de beperking om te gaan, deze te compenseren en mee te denken in oplossingen. Toch blijkt het in de praktijk erg lastig om die potentie te (h)erkennen.

Gevolgen wanneer het potentieel buiten beeld blijft

Wanneer het cognitieve potentieel niet wordt herkend, kan dit leiden tot een keten van onbedoelde onderwijsbeslissingen.

- Er ontstaat een risico op te lage verwachtingen. Een score in het gemiddelde gebied wordt voldoende gevonden “gezien de beperking”. Bij de uitstroom wordt soms lager geadviseerd, omdat het leven met een beperking al uitdagend genoeg zou zijn. Verrijking wordt nauwelijks aangeboden waardoor onderpresteren in de hand gewerkt wordt en het zelfbeeld van de leerling daalt.
- De focus komt vrijwel volledig te liggen op de fysieke gezondheid, soms zelfs op ‘overleven’. Hierdoor is er nauwelijks ruimte voor andere aspecten van hun ontwikkeling.
- Door motorische belemmeringen en beperkte energie kunnen leerlingen niet laten zien wat ze cognitief wél kunnen.
- De leerling lijkt moe of ongeconcentreerd, terwijl hij of zij eigenlijk overprikkeld is, of de leerling toont ogenschijnlijk weinig motivatie, maar is in werkelijkheid ondergestimuleerd. Dit soort misinterpretaties kunnen leiden tot niet-passende reacties en onderwijsaanpassingen.
  ‘Ik voelde me ontzettend moe van de veel te makkelijke sommen, terwijl mijn hoofd schreeuwde om iets interessants te doen. ’Jason, 12 jaar
- Er is een kans dat de samenwerking tussen school en ouders onder spanning komt te staan. In plaats van samen te erkennen dat er onzekerheid is, zien we in de praktijk met regelmaat dat de inzet vanuit school verdedigd wordt, dat ouders en leerling zich niet

altijd gehoord voelen en dat de inzet van verschillende partijen niet altijd voor de ander zichtbaar is.

Tot nu toe is er weinig onderzoek gedaan naar wat effectief is voor deze specifieke doelgroep. Vanuit bestaande kennis over hoogbegaafdheid, onderwijs aan leerlingen met fysieke uitdagingen en vanuit de ervaringen die we opdoen in het veld, zijn de volgende aanbevelingen geformuleerd.

Met een andere bril kijken

In de onderwijspraktijk zijn we geneigd ons te richten op de beperking: wat lukt nog niet? En proberen we lastig verstaanbaar gedrag om te buigen. De ontwikkelkansen liggen juist in het potentieel van de leerling, daar waar de talenten liggen. Juist bij deze doelgroep blijft dit vaak buiten beeld. Dit vraagt van onderwijsprofessionals om met een andere bril te kijken: voorbij de beperking en nieuwsgierig naar de mogelijkheden en talenten van de leerling.
In ons praktijkonderzoek zagen we herhaaldelijk dat, als het potentieel van een leerling niet benut werd, dit gevolgen had voor het welbevinden en de belastbaarheid. Na aanpassingen in het aanbod zagen we vaak positieve gedragsveranderingen. De aanbevelingen bieden een handreiking om tegemoet te komen aan de behoeften van deze leerlingen. Daarbij gaan we uit van hun mogelijkheden en benutten we het potentieel om met belemmeringen om te gaan en de leerling weer in zijn of haar kracht te zetten.
Door steeds weer te vragen naar het perspectief van de leerling zelf en zijn of haar (onderwijs)behoeften, leert de leerling eigen initiatieven nemen, zelf na te denken en zelf aan te geven welke aanpassingen nodig zijn. Deze invulling van het 'hoorrecht' is onderdeel van het OPP van de leerling.

"Leerlingen autonomie geven is een 'gunst' voor het latere leven. Ik leerde het zelf te doen, leerde autonomie nemen over mijn eigen leven. Iedereen bedoelde het altijd wel goed, wilde graag helpen, maar handelde dan vanuit eigen perspectief i.p.v. dat van mij..."
-Zsa Zsa Zonnenberg (*ervaringsdeskundige stichting Klein Meisje Maakt een Reisje*)

Aanbevelingen:

1. Start vanuit de sterktes:

Begin bij wat de leerling kan en wil leren, en niet bij wat (nog) niet lukt. Fysieke beperkingen kunnen (bij hoogbegaafde kinderen) het zelfbeeld diep raken, vooral bij kinderen die hun identiteit ontlenen aan hun denkvermogen. Beschrijf sterktes ook duidelijk in het OPP.

Praktijktips:

- Laat de leerling meedenken over zijn of haar doelen, aanpak en/of manier van verwerking. Autonomie vergroot motivatie én draagkracht. “Marten kon zelf kiezen of hij de creatieve of cognitieve onderdelen eerst uitvoerde, wat zijn betrokkenheid en draagkracht vergrootte.”
- Denk bij samenwerkingsopdrachten na over de volgende vragen: Welk samenwerkingsmaatje geeft energie? Denk ook eens aan een leerling uit de parallelklas of een leerling uit een andere jaargroep. Kijk of deelname aan een plusklasmogelijk is.
- Begin eens met verrijkingswerk (in plaats van het in te plannen als al het reguliere werk af is). De leerling heeft dan nog energie en kan door het werken op eigen niveau deze energie ook behouden.

2. Geef ruimte voor zelfinzicht, luister naar wat de leerling zegt over zijn eigen denken en kunnen.

Hoe beter een leerling zichzelf en zijn of haar onderwijsbehoeften leert aanvoelen, hoe beter hij/zij aan kan geven welke (onderwijs)aanpassing helpend kan zijn. Dit komt tegelijkertijd tegemoet aan de grotere behoefte aan autonomie die deze leerlingen (kunnen) hebben.

“Er is niemand op deze wereld die beter met mijn ogen overweg kan, dan ikzelf”
- Zsa Zsa Zonnenberg (ervaringsdeskundige Stichting Klein Meisje Maakt een Reisje)

Praktijktips:

- Ga regelmatig een gesprekje aan over emoties rond schooltaken en zelfbeeld.
- Wees alert op frustratie of overbelasting, soms even bewust stilstaan en de leerling de vraag laten stellen: ‘Wat voel ik nu?’ ‘Hoe gaat het met mij?’ ‘Wat heb ik nu nodig?’
- Leer de leerling grenzen in belastbaarheid te herkennen en aangeven en onderzoek samen wat nodig is voor een goede balans. De leerling de vraag laten stellen: “Wat zou nu verstandig zijn?”
- Stimuleer het ontwikkelen van een positieve identiteit als dubbel-bijzondere leerling
- Onderzoek wie psycho-educatie kan bieden rond hoogbegaafdheid en de fysieke uitdaging. Leer als leerkracht de bewoordingen en maak daar gebruik van in gesprek met de leerling in de klas.
- Zo geef je de leerling een ‘bruggetje naar de praktijk’.
- Geef uitleg over de fysieke uitdaging en/of hoogbegaafdheid aan ouders, leraren en/of klasgenoten, zodat er meer begrip en waardering komt voor de leerling. Nog sterker is het, wanneer je het de ander wat kunt laten ervaren, een voorbeeld is door een rietje te laten ademen bij een leerling met ademhalingsmoeilijkheden.

"Na het lezen van het boek 'Het geheim van pijn' ging Sjoerd thuis tekenen; met deze tekeningen maakte hij een lapbook en kon hij aan klasgenoten en leerkrachten uitleggen hoe pijn in zijn lijf werkte. Dat hielp hem zijn eigen ervaringen beter te begrijpen en onder woorden te brengen."
- Leerkracht van Sjoerd (gr 7)

3. Bied verrijking én ondersteuning tegelijkertijd

"Hoogbegaafde leerlingen met beperkingen hebben net zoveel recht op uitdaging als op ondersteuning."
- James T. Webb, Great Potential Press (2017)

Deze leerlingen hebben behoefte aan uitdaging op hun denkniveau, maar ook aan concrete steun bij hun fysieke uitdagingen zoals vermoeidheid, motorische problemen, lager tempo of prikkelverwerking.

Fysieke uitdagingen zorgen ervoor dat dagelijkse bezigheden meer energie kosten. Tegelijk kan over- of onderprikkeling zorgen voor vermoeidheid. Houd rekening met een mogelijk beperkte belastbaarheid en voorkom tegelijkertijd onderstimulering door passende verrijking in te zetten.

Praktijktips:

- Combineer verrijkingsonderwijs met compenserende maatregelen (motorische of executieve ondersteuning). Denk bijvoorbeeld aan digitale hulpmiddelen voor de verwerking, laat een leerling in plaats van een presentatie een filmpje maken met tekst-naar-spraak software of geef een schematisch overzicht van de stappen van een meervoudige opdracht.
- Kies verrijkingsopdrachten die niet noodzakelijkerwijs schriftelijke verwerking nodig hebben, zoals filosofie, denksleutel-opdrachten of samenwerkingsopdrachten waar de taken kunnen worden verdeeld.
- Gebruik verrijkte remediering: koppel oefenen aan een thema dat de leerling fascineert.
- Zorg voor voortdurende afstemming tussen school, ouders en zorgprofessionals. Vraag de leerling of het aanbod nog past en wat anders zou kunnen. Juist als een leerling te ziek is en slechts heel beperkt energie heeft om te werken, geef verrijking voorrang. Verrijkingsopdrachten geven op deze momenten energie, waar te veel werken aan hiaten energie kan slurpen.
- Blijf in contact met de leerling, ook wanneer de leerling (tijdelijk) niet in de klas aanwezig kan zijn. Laat opdrachten die thuis gemaakt worden regelmatig inleveren en waardeer de inzet met feedback. Videobellen kan bijvoorbeeld ingezet worden voor contact met klasgenoten of 'peers', door samen te werken of te kletsen in de pauze, afstemming tussen leerkracht en leerling of het volgen van instructie.
- Compact de leerstof waar mogelijk, betrek de leerling in je keuzes en benoem waarom je voor de compacting kiest. Werk met vooruittoetsen of een schaduwtoets om inzicht te krijgen waar nog uitleg/oefening nodig is en om inzichtelijk te krijgen waar flink kan worden gecompact.
- Maak bij toetsen gebruik van aanpassingen, om beperkingen te compenseren.
- Bouw keuzemomenten in: "Wil je eerst het denkdeel of het doe-deel doen?"
- Plan cognitieve uitdaging op momenten van optimale energie.
- Bespreek regelmatig wat goed ging en waarom. Zet hierbij het proces centraal, niet de score of het aantal fouten.

- Visualiseer de beschikbare energie, bijv. aan de hand van een batterij. Breng energiegevers en energienemers in kaart. Voorkom dat de leerling steeds over zijn/haar grenzen gaat. De wet aanpassing in onderwijstijd biedt ruimte voor maatwerk.
Plan rustmomenten na intensieve motorische of cognitieve inspanning. (De reguliere pauze is niet altijd rust, wel belangrijk voor sociale ontwikkeling, bijv. een extra rustmoment na de pauze).

4. Werk samen in een multidisciplinair team

De complexiteit van deze leerlingen vraagt om samenwerking en verbinding met alle betrokkenen.

Voorkom versnippering van adviezen en betrek het hele team rond het kind: de ouders, de groepsleerkracht(en) en plusklasleerkracht(en), de intern begeleider, de ergotherapeut/fysiotherapeut, de specialist hoogbegaafdheid, (school)psycholoog of orthopedagoog en vergeet de leerling zelf niet.

Praktijktips:

- Regelmatige afstemming in de vorm van een MDO voorkomt dat cognitieve sterktes en fysieke grenzen los van elkaar worden beoordeeld. Bereid een MDO goed voor. Wie maakt de agenda en wie zit voor? Maak gebruik van een werkagenda om afspraken goed vast te leggen en op terug te vallen.
- Stem verwachtingen van een MDO goed met elkaar af. Er kunnen veel aandachtsgebieden zijn. Stel samen prioriteiten, zodat het overzichtelijk en haalbaar blijft; waar gaan we eerst mee aan de slag?
- Er is beperkte kennis over wat werkt voor deze leerling, daarom is maatwerk nodig. Ga ervan uit dat we het niet weten. Stel een hypothese, maak een plan voor een korte periode, evalueer en stel bij. Ga samen op weg om te komen tot stappen die bijdragen.
- Ouders doen in hun zoektocht veel kennis op, die ze vaak graag delen. Herken dit en geef erkenning, zodat zij zich gezien en gehoord voelen. Maak afspraken over de communicatie en waar de focus ligt, zodat gebruikgemaakt wordt van de beschikbare kennis en het team niet overweldigd wordt.

5. Pas didactiek en klasorganisatie aan.

Het camoufleren van overbelasting is bij hoogbegaafde leerlingen met een fysieke beperking een valkuil: wat eruitziet als ‘redelijk functioneren’ kan veel moeite kosten. Maatwerk door een kleine aanpassing in de klassenorganisatie of didactiek kan een groot verschil maken voor de leerling. Houd hierbij rekening met de draagkracht van de leerkracht. Stel prioriteiten en kies een praktijktip die haalbaar en passend is voor deze leerkracht.

Praktijktips:

- Werk met schaduwtoetsen zodat optimale compacting mogelijk is en er tijd vrij komt.
- Laat typen, spraak-naar-tekst of mindmaps toe als alternatief voor schrijven. Ook bij verrijkingsopdrachten.
- Sta mondelinge of creatieve toetsvormen toe.
- Geef ruimte/tijd om te eten, wanneer een leerling daar onvoldoende aan toe komt op de aangeboden momenten.

- Richt het lokaal prikkelarm in voor leerlingen met overgevoeligheid of, indien mogelijk, zorg dat er een plek is waar de leerling zich even terug kan trekken.
- Vraag ouders hoe het thuis gaat. Zij zien thuis wat wij op school niet zien.
- Plan regelmatig korte evaluatiegesprekjes in met de leerling om te kijken waar aanpassingen nodig zijn.
- Wees alert op ontluikend verzuim (bijv. niet naar school willen, hoofdpijn, buikpijn, vermoeidheid)
- Maatwerk vraagt extra inspanning van de leerkracht. Zorg dat iemand naast de leerkracht staat om mee te denken over haalbare aanpassingen. Vraag de leerkracht of het lukt om passende aanpassingen te doen. Waar merkt de leerkracht succes en wat zijn moeilijke situaties?

6. Gebruik specifieke strategieën voor executieve functies

Er kan sprake zijn van grote verschillen in ontwikkeling van de verschillende executieve functies. Hoogbegaafde leerlingen met fysieke beperkingen lijken vaker moeite te hebben met plannen, doseren en volhouden. Door gericht in te zetten op groei van de executieve functies kunnen leerlingen doelgericht leren, schooltaken efficiënt voltooien en hun gedrag en emoties beter sturen. Dat helpt een leerling om energie te besparen en succesvol te zijn.

*"Toen Suus van de meester leerde **deelstappen af te vinken**, lukte het haar beter om haar werk te plannen en haar taak rustig af te maken. Ze raakte minder overprikkeld en hield energie over voor de rest van de dag."*

Leer expliciet aan:

- Plannen en organiseren (dagstructuur, visuele planning)
- Realistische doelen stellen (SMART)
- Reflecteren op eigen leerproces (logboekje of leergesprek)

Gebruik hulpmiddelen zoals planners, (zelfgemaakte) checklijstjes of energiemeters.

Verder lezen?

Hoogbegaafdheid:

- Basisboek (Hoog)Begaafdheid (eind 2025 verstuurd naar alle PO- en VO-scholen in Nederland)
- Kenniscentrumhb.nl (Website gericht op hoogbegaafdheid in het onderwijs met prachtige kennisbank)

Dubbelbijzonder:

- Van Dijk, I, Opstal, C, Zadok, J (2025). Whitepaper Hoogbegaafdheid en NAH bij volwassenen.
- Kenniscentrumhoogbegaafdheid.nl/dubbelbijzonder
- Radboud Universiteit Wittelings, M. e.a. (2023). Niet langer tussen wal en schip.
- Desmet O. Gevaert T, Olenchak R. (2024) A profile of gifted individuals with Developmental Coordination Disorder.
- Van Gerven, E, Weterings-Helmons, A (2026). Dubbel bijzondere leerlingen.